

UDK:371

Nigora UMAROVA,
Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti kafedra mudiri
E-mail: numarova@gmail.com

Toshkent amaliy fanlar universiteti professori G'.Hamroyev taqrizi asosida

O'ZBEK TILI MASHG'ULOTLARIDA MASHQLAR USTIDA SAMARALI ISHLASH USULLARI

Аннотация

Maqolada oliy ta'lim tizimida o'zbek tili o'qitishda mashq turlaridan samarali foydalanish, texnika yo'nalishi talablariga o'zbek tili bo'yicha belgilangan ko'nikma va malakalar hamda ularni shakllantirishga o'quv topshiriqlargadoir taklif-mulohazalar bayon qilingan. Shuningdek, mashqlar tavsiflangan, tasnif etilgan hamda yangi darslik va qo'llanmalarida grammatik va nutqiy mashqlar qanday bo'lishi haqida taklif hamda namunalar berilgan.

Kalit so'zlar: mashq, mashq turlari, grammatik mashqlar, oliy ta'lim, nutqiy ko'nikmalar, o'zbek tili, malaka, kompetensiya, DTS, o'quv topshiriqlari, fonetik mashqlar, metodika, takomillashtirish, darslik, qo'llanma, zamonaviy o'quv topshiriqlari, leksik mashqlar, o'qib tushunish mashqlari.

МЕТОДЫ ЭФФЕКТИВНОЙ РАБОТЫ НАД УПРАЖНЕНИЯМИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО УЗБЕКСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

В статье описывается эффективное использование видов упражнений при преподавании узбекского языка в системе высшего образования, навыки и квалификации, установленные по узбекскому языку в требованиях технического направления, а также учебные задания для их формирования, и предложения-соображения. Упражнения также описаны, классифицированы, а новые учебники и руководства содержат рекомендации и образцы того, на что похожи грамматические и разговорные упражнения.

Ключевые слова: упражнение, типы упражнений, грамматические упражнения, высшее образование, речевые навыки, узбекский язык, квалификация, компетентность, DTS, учебные задания, фонетические упражнения, методика, совершенствование, учебник, пособие, современные учебные задания, лексические упражнения, упражнения на понимание прочитанного.

METHODS OF EFFECTIVE WORK ON EXERCISES IN UZBEK LANGUAGE CLASSES

Annotation

The article describes the effective use of types of exercises when teaching the Uzbek language in the higher education system, the skills and qualifications established in the Uzbek language in the requirements of the technical direction, as well as training tasks for their formation, and suggestions-considerations. Exercises are also described, classified, and new textbooks and manuals contain recommendations and samples of what grammar and conversational exercises are like.

Keywords: exercise, types of exercises, grammar exercises, higher education, speech skills, Uzbek language, qualification, competence, DTS, training tasks, phonetic exercises, methodology, improvement, textbook, manual, modern training tasks, lexical exercises, exercises for reading comprehension.

Kirish. O'zbek tilidan yangi bilim va ko'nikmalarni egallash jarayoni asosan mashqlar vositasida amalga oshiriladi. Yangi material taqdim qilinib, unga misollar berilgandan so'ng, ushbu materialdan nutqda foydalanishni o'rgatish bosqichi talaba uchun muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Bu bosqichda talaba nafaqat yangi so'z va iboralarni, balki ularning grammatika shakllari va kontekstga mos qo'llanilishini o'rganadi. O'quv topshiriqlari orqali talaba grammatik shaklni ishlatish jarayonida zarur ko'nikmalarni egallaydi, bu esa uning nutq mahoratini tez va samarali rivojlantirishga imkon beradi.

Mashqlar o'quv jarayonida turlicha bo'lishi mumkin: ular grammatika va lug'at boyligini mustahkamlashga yo'naltirilgan bo'lishi, shuningdek, nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi lozim. Shu bilan birga, barcha mashqlar tabiatiga ko'ra kommunikativ bo'lishi muhimdir. Ya'ni, mashqlar nafaqat grammatika qoidalarini o'zlashtirish, balki o'quvchining nutqiy qobiliyatini shakllantirish, muloqot jarayonida erkin fikr bildirish va so'z boyligini samarali qo'llash imkonini berishi kerak.

Mashqlarni ikki asosiy yo'nalishda ajratish mumkin:

Grammatik yo'nalishdagi mashqlar: bu mashqlar orqali talaba grammatika qoidalarini chuqur o'zlashtiradi, ulardan to'g'ri va o'z vaqtida foydalanishni o'rganadi, jumladan, morfologik va sintaktik qoidalarga rioya qilishni mashq qiladi.

Nutqqa yo'naltirilgan mashqlar: bu mashqlar talabaning nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ular kontekstga mos so'z va iboralarni tanlash, fikrlarni aniq ifodalash, muloqot jarayonida grammatik jihatdan to'g'ri va mazmunli gaplar tuzishni o'rgatadi.

Shuningdek, tayyorgarlik mashqlari ham katta ahamiyatga ega. Bu mashqlar yangi materialni mustahkamlash, o'quvchida mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish va sinfdagi faol ishtirokni rag'batlantirishga xizmat qiladi. Mashqlarni interaktiv usullar bilan boyitish – masalan, guruhda ishlash, rolli o'yinlar, muhokamalar, dialoglar va multimedia vositalaridan foydalanish – o'quvchilarning diqqatini jalb qiladi, ularning o'zaro muloqotini kuchaytiradi va o'rganilayotgan materialni amaliyotda qo'llashga yordam beradi.

Umuman olganda, O'zbek tili mashg'ulotlarida mashqlar samarali tashkil etilgan taqdirda, ular nafaqat tilni

o'rganish jarayonini qiziqarli va interaktiv qiladi, balki talabani lingvistik, nutqiy va kommunikativ ko'nikmalarini mukammal shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa natijada o'quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi va tilni chuqur o'zlashtirish imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bu borada X. Muxitdinovanning "Mashq o'quv mashg'ulotlarining alohida turi bo'lib, ular yordamida berilgan bilimlar asosida o'quvchilarda tegishli malaka va ko'nikmalar shakllantiriladi. Til ta'limida mashqlarning o'rni juda katta. Til tizimi o'zining ko'p qirraliligi, birliklarining struktural va funksional xususiyatlariga ko'ra o'zaro bog'liqligi bilan ajralib turadigan hodisa, shu bois til ta'limidagi mashqlar ham turli-tuman ko'rinishga va tuzilishga ega bo'ladi. Ona tili ta'limidan farqli ravishda boshqa tilni o'rganish jarayonida bajariladigan mashqlarning asosiy qismi muloqot ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, keyingi paytlarda bunday mashqlarni ayrim metodistlar nutq mashqlari va til mashqlariga ajratishni tavsiya etmoqdalar [1].

E.Davronov topshiriqlarga ham maqsad, ham vosita sifatida qaraydi. Didaktik nazariyada "topshiriq", "tarbiyaviy topshiriq", "intellektual", "muammo" atamali bilan, "mashq" "mustaqil ish" atamali bilan birga qo'llaniladi. A.N.Leontiev topshiriq tushunchasini quyidagicha tushunadi: "Topshiriq – muayyan shartlarga asoslanib qo'yilgan maqsaddir" [2]. U topshiriqning o'ziga xos xususiyatlarini ta'riflash uchun "ehtiyoj", "motiv" va "faoliyat" atamalaridan foydalanadi. Y.A.Ponomarev topshiriqlar nazariyasida bir qator toifalarni yaratdi, xususan, o'quv vaziyatida sub'ekt va ob'ektning o'zaro ta'sirini, bilimlarni o'zlashtirish, ularni takomillashtirish bo'yicha sub'ektning faoliyatini aniqlaydi. O.Roziqov esa o'quv topshiriqlarini ilmiy-pedagogik tadqiqotda o'quv materiali bilan bog'liqligi nuqtai nazaridan tahlil qilgan. Uning fikriga ko'ra, "o'quv topshirig'i o'quv maqsadlariga bog'liq bo'lgan o'quv materialining o'zgartirilgan shaklidir" [3].

Ona tili ta'limida mashqlar – bilim berish emas, ko'nikma va malaka hosil qilish uchun qo'llanilishi maqsadga muvofiqdir [4].

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbek tili mashg'ulotlarida mashqlar o'quvchilarning til birliklarini amaliy o'zlashtirishi, nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishi hamda mustaqil fikrlashini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Mashqlar ustida samarali ishlash ta'lim jarayonining natijadorligini oshiradi va o'quvchining faolligini ta'minlaydi.

Tahlil va natijalar. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning o'zbek tili mashg'ulotlarida mashqlarni samarali bajarishi bir qator omillarga bog'liq. Birinchi navbatda, mashqlar mazmuni va ularning mavzuga mosligi o'quv jarayonining samaradorligini belgilaydi. Agar mashqlar o'quvchilarning so'z boyligini oshirish, grammatik qoidalarga rioya qilish, matni to'liq tushunish va talaffuzni takomillashtirishga yo'naltirilgan bo'lsa, natijalar sezilarli darajada yaxshilanadi. Shu bilan birga, mashqlar turli darajadagi qiyinchiliklarga ega bo'lishi, ya'ni oson, o'rta va murakkab bo'lishi o'quvchilarning bilimini mustahkamlash va o'zlashtirish darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, mashqlarning turli formatlarda - yozma, og'zaki, guruhda va individual bajariladigan shaklda taqdim etilishi samaradorlikni oshiradi. Masalan, og'zaki mashqlar nutqiy faoliyatni rivojlantirsa, yozma mashqlar o'quvchilarning fikrini tartibga solish va grammatik qoidalarni mustahkamlash imkonini beradi. Guruhda bajariladigan mashqlar esa o'quvchilarning hamkorlik qobiliyati, muloqot madaniyati va interaktiv fikrlashini rivojlantiradi.

Tahlillar shuni ham ko'rsatdiki, mashqlarni amalga oshirish jarayonida o'quvchilarning ilgari o'rganilgan bilimlari

bilan yangi materialni uzviy bog'lash muhimdir. Bu o'quvchilarga mavzuni chuqurroq tushunish va yangi so'z hamda iboralarni kontekstda qo'llash imkonini beradi. Shu bilan birga, lug'at boyligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish, sinonim va antonimlar bilan ishlash, so'zlarning uslubiy va semantik xususiyatlarini aniqlash o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini sezilarli darajada oshiradi.

1. Mashqlar ustida ishlashning didaktik tamoyillari

Mashqlar bilan ishlashda quyidagi tamoyillarga amal qilish muhim:

Izchillik va tizimlilik – mashqlar osondan murakkabga qarab beriladi;

Faollik va mustaqillik – o'quvchi mashqni bajarishda faol ishtirok etadi;

Nutqiy yo'naltirilganlik – mashqlar real nutqiy vaziyatlarga yaqinlashtiriladi;

Differensial yondashuv – o'quvchilarning bilim darajasiga mos topshiriqlar tanlanadi.

2. Mashqlar ustida samarali ishlash usullari

2.1. Tahlilga asoslangan ishlash usuli

Bu usulda o'quvchilar mashqdagi til birliklarini:

fonetik,

leksik,

grammatik,

uslubiy jihatdan tahlil qiladilar. Natijada nazariy

bilimlar amaliyot bilan bog'lanadi.

2.2. Muammoli mashqlar asosida ishlash

Muammoli vaziyat yaratish orqali:

o'quvchining mantiqiy fikrlashi rivojlanadi;

mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmasi shakllanadi.

Masalan, noto'g'ri tuzilgan gapni tuzatish yoki bir nechta variantdan eng maqbulini tanlash.

2.3. Juftlik va guruhda ishlash usuli

Bu usul:

muloqot madaniyatini rivojlantiradi;

hamkorlikda ishlash ko'nikmasini shakllantiradi;

o'quvchilar o'zaro fikr almashadi va baholaydi.

2.4. Ijodiy mashqlar bilan ishlash

Ijodiy mashqlar (matn tuzish, gapni davom ettirish, qayta hikoyalash):

nutqiy faollikni oshiradi;

til vositalaridan erkin foydalanishga o'rgatadi;

o'quvchining individual fikrlashini namoyon etadi.

2.5. Axborot texnologiyalaridan foydalanish

Multimedia, interaktiv mashqlar:

mashg'ulotni qiziqarli qiladi;

vizual va audial idrokni kuchaytiradi;

mustaqil ishlash imkonini yaratadi.

3. Mashqlarni baholash va tahlil qilish

Mashqlarni bajarish jarayonida:

o'zaro baholash,

o'zini o'zi baholash,

tahliliy muhokama usullaridan foydalanish

samaradorlikni oshiradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida aytish mumkinki,

o'zbek tili mashg'ulotlarida mashqlar ustida samarali ishlash usullari o'quvchilarning tilga oid bilimlarini chuqurlashtirish, nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish va mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishga katta hissa qo'shadi. Mashqlar nafaqat grammatika va lug'atni mustahkamlash vositasi bo'lib xizmat qiladi, balki o'quvchilarning matni to'liq tushunishi, fikrlarni izchil va aniq ifodalashi, shuningdek, og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish jarayonida ham muhim o'rin tutadi.

O'quv mashqlarini maqsadli, tizimli va innovatsion yondashuv asosida tashkil etish ta'lim sifatini oshirishning muhim omilidir. Bu yondashuv o'quvchilarda o'z-o'zini

baholash ko'nikmalarini shakllantirish, bilimlarni amaliyotga tatbiq etish va tilni kontekstda qo'llash imkoniyatini beradi. Interaktiv metodlar, guruhda ishlash, muhokamalar, rol o'yinlari, multimediya vositalari va onlayn platformalardan

foydalanish o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularni dars jarayoniga faol jalb qiladi va o'quv motivatsiyasini kuchaytiradi.

ADABIYOTLAR

1. Мухитдинова Х. Таълим bosqichlarida ўзбек тили ўқитилиши узлуксизлигини таъминлашнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш Пед. фан. док. ... дис. –Тошкент, 2011. –347 б.
2. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: Педагогика, 1972. – 576 с.
3. Розысков О.Р. Теоретические основы оптимального применения системы учебных задач в обучении школьников (на материалах гуманитарных предметов). Автореферат дисс...док. пед. наук. – Тбилиси, – 1986. – 50 с
4. Ҳамроев Ф.Ҳ. Машқларнинг кўникма ҳамда малака ҳосил қилишига кўра таснифланиши // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. – Бухоро, 2021. -№4. – Б. 231-240.
5. Усмонова М., Азларов Э., Шарипов Ғ. Ўзбек тили (олий ўқув юртлари рус гуруҳлари учун қўлланма). –Тошкент: Ўқитувчи, 1991. –304 б.
6. Ҳамроев Ф.Ҳ. Машқларнинг кўникма ҳамда малака ҳосил қилишига кўра таснифланиши // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. – Бухоро, 2021. -№4. – Б. 231-240.